

УДК 94(477.44)“1902/1917”

В.П.Рекрут

Маловідомі сторінки життя та діяльності музеєзнавця І.С.Зборовського в 1902–1917 роках

Висвітлюються маловідомі сторінки життя І.Зборовського та його участь у діяльності “Союзу міст” під час Першої світової війни. Також розглядається його внесок у становлення української газети “Нова Рада” у 1917 році.

Ключові слова: М.Біляшівський, кооперативний рух, Д.Маркович, вишивальні майстерні, А.Ніковський, “Нова Рада”.

Життєвий шлях і творчу працю Іполита Чеславовича Зборовського досліджували відомі краєзнавці та науковці Л.Баженов, О.Нестуля, С.Кот, В.Прокочук, Л.Кароєва, С.Гальчак, В.Колесник, Т.Соломонова, М.Потупчик та ін. [1]. До сторінок його життєпису неодноразово зверталися подільські журналісти А.Степаненко та Ф.Шевчук [2] та автор цієї розвідки [3]. Участь І.Зборовського в поповненні експонатів українських музеїв розглядали відомі дослідники наукової спадщини М.Біляшівського, зокрема, Л.Дідух [4] О.Ковалевська [5], О.Попельницька [6] та інші.

У процесі подальших досліджень вдалося виявити ще декілька маловідомих фактів із його багатогранної праці, які, безперечно, доповнюють палітру історичного портрету І.Зборовського як видатного українського діяча.

У повідомленні розглядаються маловідомі сторінки життя І.Зборовського у 1902–1917 рр. та висвітлюються його участь у діяльності Київського комітету “Союз міст” щодо формування музейних фондів України під час Першої світової війни. Також розглядається його внесок у становлення української газети “Нова Рада” у 1917 році.

Відомо, що І.Зборовський протягом 1902–1909 рр. активно співпрацював з М.Біляшівським, був агентом Київського міського музею та збирав експонати для його численних експозицій [7]. Однак залучення до кооперативного руху в 1905 р. та активна організаційна діяльність у цій сфері поступово повністю поглинула І.Зборовського в кооперативну сферу й він, залишивши працю агента, втративши зв’язок з М.Біляшівським, тимчасово відійшов від мистецтвознавських справ. Принаймні, аналіз листування між ними свідчить, що після 1909 р. переписка припинилася. Водночас, вивчення інших архівних документів й опублікованих матеріалів підтверджує, що протягом 1905–1916 рр. І.Зборовський активно займався розвитком кооперативного руху на Ольгопольщині, став ініціатором утворення кредитного споживчого та сільськогосподарського кооперативів в с.Яланець, брав участь у роботі декількох з’їздів кооператорів Подільської губернії (1908, 1909, 1911, 1913), обирався делегатом Другого Всеросійського зібрання представників кредитних товариств (Санкт-Петербург, 1912), Другого Всеросійського з’їзду всіх видів кооперації у Києві

(1913), довгі роки очолював правління кооперативних установ Яланця, виступив організатором Бершадського товариства гуртових закупівель, працював на посаді члена правління Подільської губернської спілки кредитних та ощадно-позичкових товариств. Наведені вище перелік посад й участь І.Зборовського в кооперативному житті країни та Поділля зокрема, свідчить про причетність його до когорти відомих подвижників українського кооперативного руху [3].

Зазначимо, що відсутність в Яланецькому ощадно-позичковому товаристві власного адміністративного приміщення з нормальними умовами для праці управлінців та значне збільшення членів товариств не дозволяло збирати кооператорів на загальні збори й проводити культурницькі заходи. Тому, за ініціативою І.Зборовського, вирішили побудувати власний будинок і створити там усі необхідні умови. Обов'язковими вимогами ініціатора при проектуванні й будівництві стали використання українського архітектурного стилю та місцевих будівельних матеріалів. Зокрема, при будівництві стін використовувалися власно виготовлені пустотілі бетонні блоки типу “ліліпут”, а покрівля будівлі виконана зі штучного шиферу (террофазеріта), який також виготовлявся на місці. Справжнім витвором мистецтва були опалювальні печі, які облицьовували теракотовою, майоліковою і кахельною плиткою, спеціально виготовленою для цього [8, арк. 307]. Аргументуючи свій вибір, Іполит Чеславович писав так: “Збудоване за кошти народу приміщення повинно мати такий вигляд, який найближче відповідав почуттям і думкам цього народу” [9]. А використання місцевих матеріалів, на його думку, дало б поштовх до розвитку народних промислів й тому товариство мало на власному прикладі показати всі переваги такого будівництва.

Двоповерхова кам'яна будівля з залом на 300 осіб та з усіма необхідними службовими приміщеннями вступила до ладу восени 1913 року. В просторій залі будинку І.Зборовський започаткував читання лекцій на різноманітні теми з використанням “чарівного ліхтаря” (на кшталт проектора для демонстрації сучасних слайдів). Силами селян ставилися вистави, діяли самодіяльні українські гуртки, планувалося облаштування музею [1].

Новозбудоване приміщення, на фасаді якого було висічено великими літерами гасло “Єднаймося, братаймося в товариство чесне” (із вірша І.Франка), вміщувало всі адміністративні органи, створювало належні умови для проведення широкої організаційно-кооперативної й просвітницької роботи. За висновками інженера губернської управи В.Остольського “зведена в українському стилі... будівля може слугувати гордістю всього Яланецького т-ва як з боку доцільності її, так і з боку будівельної техніки. Простота і просторість приміщень органічно гармонуються із завданнями та метою кредитного кооперативу, а головна зала з сценою, хорами і з добрими акустичними якістьями притягує із задоволенням відвідувати загальні збори т-ва” [8, арк. 307 зв.]. Цей будинок й тепер є окрасою Яланця, тут розміщена селищна рада.

Однак вкладені у будівництво фінансові ресурси, фактично, “вимили” обігові кошти, що призвело до фінансових труднощів товариства в частині

надання кредитів для селян. Поглибило фінансову кризу поширення пліток про наступне банкрутство кооперативу, а звідси – масове неповернення взятих позик. За визначенням фахівців Вінницької інспекції дрібного кредиту, селяни с.Пилипонівки, “бажаючи випробувати силу т-ва”, при наявності коштів майже рік прострочили з поверненням позик, не платили до того часу, поки поліція не почала вимагати з них повернення коштів [8, арк. 273 зв.]. Крім того, в 1914 р. поліція отримала вказівку займатися поверненням прострочених кредитних ресурсів тільки для державних установ, тому кооперативні товариства як приватні структури перестали користуватися підтримкою поліцейських чиновників, що зразу вплинуло на стан погашення кредиторської заборгованості з боку позичальників [8, арк. 282 зв.]. Ясна річ, що фінансові проблеми призвели до невдоволення пайовиків, знайшлися такі й серед членів правління. Про це писав Д.Маркович, зазначаючи, що І.Зборовський “як художник, зірвався і збудував чудову для товариства кам’янку в Українському стилі і тим товариських грошей 30 тис. руб. обернув у мертвий капітал. Конче нащадки його спом’януть, а теперішні селяни – лають” [10, арк. 1].

Слід зазначити, що товариство займалося широкою культурно-просвітницькою роботою серед населення і розповсюджувало кооперативні та сільськогосподарські знання шляхом підписки по декілька примірників журналів та газет. Так, лише в 1914 р. до т-ва надходили “Вестник мелкого кредита”, “Сплотчина”, “Муравейник”, “Наша кооперация”, “Экономическая жизнь Подолии” та ін. [8, арк. 290]. Ці та інші просвітницькі заходи зустрічали опір місцевого панства та діячів релігійного культу. Особливо негативно ставилися до діяльності І.Зборовського отець Афанасій Когодовський за підтримки Ольгопільського благочинного протоієрея Євгена Щероцького. Збудована 1906 р. Яланецька православна церква на чолі з о. Афанасієм пропагувала ідеї шовіністичного політичного “Союзу руського народу” і намагалася підкорити кооперативні установи під зверхність цього союзу [11]. Проти таких намірів виступив Іполит Чеславович та різко критикував спроби релігійних діячів щодо втягування кооперативу у політичну боротьбу [12]. Зокрема достойний опір намаганням “союзників”, зведенню будинку кооператорів (будівля постала навпроти церкви) і його просвітницько-культурницька діяльність (приміщення називали “народним домом”) сильно вдарила по авторитету місцевої церкви, що вкрай не сподобалося паотцям і вони розпочали таємну боротьбу проти керівника товариства. Не останню роль відігравало “иноверческое” віросповідання (І. З. був католиком), що не давало спокою отцю Афанасію і його покровителям. До цієї боротьби приєдналися місцеві лихварі, крамарі та куркулі, яким потужний економічний розвиток кооперативних установ заважав отримувати значні прибутки. Сам панотець пробився в члени правління ошадно-позичкового й споживчого товариств, всіляко намагався дискредитувати Іполита Чеславовича, організувавши проти нього потік “скарг” і доносів у державні органи. Зусилля скаржників задовільнив віце-губернатор Чарторійський, який видав таємне розпорядження “прискіпливим чином

обревізувати Яланецьке позичково-ощадне товариство і з'ясувати діяльність в ньому Зборовського” [8, арк. 262]. Протягом 1913–1915 рр. були проведені декілька ревізій діяльності кооперативних установ, але довготермінова прискіплива перевірка нічого не знайшла. Справи в товариствах велися з бездоганим обліком і ніяких порушень знайдено не було [3]. Єдиним аргументом в звинуваченні щодо нечесності керівника кооперативної установи став той факт, що І.Зборовський вибрав свою зарплатню за декілька місяців наперед, не погодивши це з членами правління. Мотивацією для такого вчинку стала смерть батька (1914 р.) й потреби для організації похоронів, кошти на які мала виплатити страхова компанія. Однак, у зв'язку з початком Першої світової війни, вона свої зобов'язання не виконала й тому Іполиту Чеславовичу довелося порушити статут товариства [8, арк. 345]. Крім того, “доброзичливі помічники” закидали йому в провину кабальні умови договору на заготівельні операції цукрового буряка, які начебто з волі голови правління були складені так, що товариство було доведено до банкрутства [8, арк. 351]. До того, загальні збори з ініціативи нового правління ухвалили постанову про порушення кримінальної справи проти І.Зборовського, якщо той не надасть всіх документів щодо витрат на будівництво контори [8, арк. 375 зв.-376]. Ясна річ, що висока порядність і принциповість спонукала його до відмови від посади голови правління і він, погасивши заборгованість перед товариством і надавши потрібні документи, покинув товариство.

Однак, авторитет І.Зборовського в губернії виріс настільки, що на III-му з'їзді представників кредитних товариств у Вінниці (1915 р.) його обрали членом правління новоствореного Подільського союзу кредитних товариств [13]. Він змушений був переїхати до Вінниці й розпочати працю на посаді заступника голови правління, в більшості часу перебуваючи у відрядженнях. Відсутність житла (проживав у будинку Д.Марковича), й, головне, мала зарплата не дозволяла йому утримувати сім'ю в складі 5 осіб, що й спонукало до пошуку нового місця роботи. З цього приводу на початку 1916 р. він звернувся до М.Біляшівського, але той на його лист не відповів. За даними О.Попельницької, Микола Федотович, як військовозобов'язаний, у 1915 р. відбув до Буковини та, як уповноважений Всеросійської спілки міст, здійснював нагляд за роботою шпиталів та інших установ, що надавали допомогу пораненим і цивільному населенню [6, с. 112]. Водночас, у прифронтовій смузі збирав для музейної колекції речі з Бессарабії, Галичини та Карпат [6, с. 114].

З приводу залучення І.Зборовського до такої ж праці не вдалося точно встановити, хто безпосередньо вирішив цю проблему. Відомо, що з клопотанням щодо його працевлаштування звертався Д.Маркович, який у листі від 1 липня 1916 р. до М.Біляшівського, рекомендуючи Іполита Чеславовича як фахівця зі збереження (консервації) експонатів, малювальника орнаментів у фарбах, агента із закупівель предметів старовини, секретаря, бухгалтера, прохав Миколу Федотовича “не залишати таку людину йти по якій-небудь другій дорозі” й забрати його до себе в музей [10, арк. 1]. Можливо, на його

працевлаштування вплинули давні дружні стосунки Д.Марковича з А.Ніковським, який на той час займав відповідальну посаду в Київському комітеті “Союз міст”, і, ймовірно, допоміг вирішити це питання. Разом з тим, вже в вересні 1916 р. І.Зборовський виїхав до прифронтової смуги Буковини і Галичини, де в якості інспектора солдатських крамниць від “Союзу міст”, виконував свою улюблену роботу: збирав експонати, цінні колекції, раритети та зразки українського етносу для поповнення Київського міського музею [13, арк. 2 зв.]. На жаль, досі невідомо (ця робота потребує окремого дослідження) скільки й які експонати зібрав та передав І.Зборовський до Києва, але, безперечно, можна стверджувати, що їх була значна кількість й вони представляли неабияку історичну цінність. Так, за повідомленням О.Ковалевської, ці експонати, введені до експозиції музею, сприяли формуванню образу національної ідентичності й “демонстрували єдність розвитку української культури, спростовували міф про меншовартість західноукраїнського мистецтва” [5, с. 120].

Важливою інформацією стало встановлення факту, що під час перебування на Буковині І.Зборовський брав активну участь у створенні вишивальних майстерень, зокрема, Чернівцях, Сереті, Радівцях, Гуру-Гуморі, Сучаві, Вамі [5, с. 121]. З інших джерел відомо, що в цих майстернях працювало 1515 осіб, які отримували пристойну зарплатню, мали можливість разом із дітьми харчуватися в спеціально влаштованих пунктах тощо. За короткий термін існування цих закладів вишивальниці виготовили майже 122 тис. унікальних речей на загальну суму близько 312 тис. крб. [14, с. 55].

Зібрані співробітниками “Союзу міст” експонати виставлялися на виставках у Києві, Москві та інших містах. Так на Київській виставці у квітні 1917 р. величезним успіхом користувалися колекції старосвітських сорочок, посуду, кахлю, зібраних І.Зборовським, А.Гуцало, Г.Красицьким і Д.Щербаківським. За описом очевидця, при огляді експозицій виставки “дуже цікавим був той контраст між старими та новими виробами: з одного боку – чисто етнографічний матеріал – цілковиті примітиви; з другого боку – той самий матеріал, але розроблений, пристосований до сучасних вимог з ясно зазначеними рисами сталого художньо-промислового стилю” [14, с. 54].

Слід зазначити, що частина зібраних експонатів та виробів у майстернях були втрачені при терміновій евакуації в червні 1917 р. російських інституцій з Галичини і Буковини. Однак, навіть за цих втрат надбання мало унікальну цінність. Так, під час перебування у Вінниці, Чортківський загін, що супроводжував експонати по дорозі до Києва, на прохання місцевої “Просвіти” змушений був затриматися. Влаштована ним короткотермінова виставка мала величезний успіх [14, с. 63]. Згодом, експонати Київського музею виставлялися в серпні 1917 р. на виставці в Москві, яка, незважаючи на революційні події, мала в глядачів неабиякий успіх й отримала схвальні відгуки в пресі [14, с. 55].

Таким чином, під час короткотермінового відрядження до прифронтової смуги Буковини й Галичини І.Зборовський зумів закупити значний об’єм різножанрових колекцій українського етносу, придбав кращі зразки кустарно-

промислових виробів та інші предмети старовини, які поповнили фонди й експозиції та з великим успіхом використовувалися у виставковій діяльності Київського міського музею. Крім того, вирішуючи проблеми зайнятості жінок та дітей через влаштування вишивальних майстерень, він брав активну участь у соціальній допомозі населенню, постраждалому від воєнних дій, сприяв розвитку місцевих промислів та збереженню унікальних орнаментів і техніки вишивання.

Слід зазначити, що Лютнева революція 1917 р. в Росії стала добрим поштовхом для відродження на Україні свободи друкованого слова і розвитку періодичних видань. Так навесні 1917 р. дружина покійного мецената В.Симиренка виконала заповіт і передала Товариству підмоги літературі, науці і штуці об'ємні гроші (300 тис. крб.) в різних облігаціях, на які воно купило велику друкарню Барського на Крещатику [15, с. 360]. Тоді ж було вирішено відродити колишню газету всеукраїнську “Рада” під назвою “Нова Рада”. Організаційно-редакційні клопоти щодо її становлення проводив відомий український діяч А.Ніковський за підтримки С.Чикаленка. В одному з листів до Євгена Харламповича редактор сповіщав, що незважаючи на брак коштів та масу інших проблем, справи видавництва налагоджуються [16, с. 316]. Ймовірно, на запрошення А.Ніковського І.Зборовський разом з родиною прибув до Києва й почав працювати адміністратором цієї газети. У питанні реалізації газети редактору вдалося організувати розноску примірників передплатникам та їх продаж на вулицях. З цього приводу А.Ніковський із задоволенням повідомляв С.Чикаленку, що всі співробітники активно займалися справами часопису, зокрема, в “адміністратора І.Зборовського троє малих дітей і жінка – теж продають газету” [16, с. 317]. В іншому листі А.Ніковський, люб’язно називаючи І.Зборовського “кривим”, вважав, що він та інші співробітники досягли бажаного результату: “газета вийшла – за це все не шкода оддати і здоров'я, і майно” [16, с. 323]. Безперечно, висока оцінка праці Іполита Чеславовича свідчить про його активну громадянську позицію та відданість українській справі.

Зазначимо, що перебуваючи в Києві, І.Зборовський продовжив співпрацю із відомими вченими. На установчих зборах 12 травня 1917 р. його обрали членом-кореспондентом Центрального комітету охорони пам’яток старовини й мистецтва в Україні, поставивши поряд із дійсними членами комітету М.Біляшівським, М.Василенком, М.Грушевським, Д.Дорошенком, В.Щербиною, Д.Яворницьким та іншими видатними українськими діячами і вченими зі світовим ім’ям [17, с. 128]. І.Зборовський став одним із перших представників Поділля, які працювали у цьому поважному державному органі.

Однак, певні життєві обставини змусили І.Зборовського влітку 1917 р. покинути Київ та повернутися до рідного Яланця, де земляки обрали його головою Ольгопільської продовольчої управи і він поринув у справи становлення там влади Української Центральної Ради [18, с. 458].

Отже, за період життя в 1902–1917 рр. І.Зборовський проявив себе як видатний організатор кооперативних закладів, які сприяли покращенню життя

подільського селянства. Він плідно співпрацював з Київським міським музеєм та спромігся збагатити його фонди значною кількістю експонатів українського етносу й народних промислів Поділля, Буковини й Галичини, які з великим успіхом демонструвалися на численних виставках і стали окрасою експозицій названого закладу. Водночас, І.Зборовський стояв у витоків відродження українського часопису “Нова Рада” та згодом активно долучився до боротьби українського народу за незалежність і власну державність.

Бачиться доцільним у подальших дослідженнях виявити джерела та встановити повний перелік колекцій, експонатів та інших предметів старовини, які зібрав І.Зборовський і донині використовуються в музеях України.

Список використаних джерел:

1. Рекрут, В. Будівничий кооперації Поділля – Іполит Зборовський / В. П. Рекрут // Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV / Вінниц. обл. краєзн. Музей. – Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008. – С. 277-296.

2. Степаненко, А. Пам’ять про батька / Аркадій Степаненко // Вогні комунізму, 1989. – 5 жовтня; Шевчук, Ф. Справа Іполита Зборовського // Федір Шевчук // День. – 2011. – 28-29 січня.

3. Рекрут, В. П. Іполит Зборовський / Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 3. / В. П. Рекрут. – Л.: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – С. 97-109.

4. Дідух, Л. В. Біляшівський М.Ф. у науковому, культурному та громадському житті України (кінець XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Л. В. Дідух, Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К., 2005. – 17 с.

5. Ковалевська, О. О. Діяльність Миколи Біляшівського в роки Першої Світової війни / О. О. Ковалевська // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 119-128.

6. Попельницька, О. О. М.Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею України / О. О. Попельницька // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 100-118.

7. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. XXXI, спр. 1071.

8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. Д-62, оп. 1, спр. 188.

9. Зборовский, И. Очерк деятельности Яланецкого ссудно-сберегательного товарищества, Подол. губ. / Ипполит, Зборовский // Вестник мелкаго кредита. – 1913. – № 33.

10. ІР НБУВ, ф. XXXI, спр. 1418.

11. Рекрут, В. Вплив чорносотенних організацій на діяльність кооперативних установ Поділля у 1905–1915 роках / Валерій Рекрут // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 486-487. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 33-37.

12. Кметь. Кооперація на селі (Лист з Поділля) / Кметь // Рада. – 1909. – № 102.

13. ДАВіО, ф. Р-483, оп. 1, спр. 1214.

14. Народне місцевство Галичини й Буковини. – К., 1919. – 67 с.

15. Чикаленко, Є. Щоденник (1907–1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання // Євген Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.: іл.

16. Чикаленко Є., Ніковський А. Листування. 1908–1921 роки / Упоряд: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Вст. ст.: Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2010. – 448 с.

17. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / Олексій, Нестуля. – К., Полтава, 1994. – 334 с.

18. Рекрут, В. П. Вплив антиукраїнських сил на діяльність Української Центральної Ради на території Поділля у другій половині 1917 – на початку 1918 рр. / В. П. Рекрут // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 19. На пошану В. А. Смоля. – С. 451-461.

Резюме

Освещаются основные вехи жизни И.Зборовского и его участие в деятельности “Союза городов” во время Первой мировой войны. Также рассматривается его вклад в становление украинской газеты “Новая Рада” в 1917 году.

Ключевые слова: Н.Билишевский, кооперативное движение, Д.Маркович, мастерские, А.Никовский, “Новая Рада”.

Одержано 9 квітня 2013 року

УДК 821.161.2.09:94(477.43)

А.О.Хоптяр, Ю.А.Хоптяр

Творчі зв'язки родини Грінченків з Кам'янець-Подільським державним українським університетом

Розглядаються творчі зв'язки та громадська націєтворча діяльність родини Грінченків на Поділлі у контексті культурного життя України перших десятиліть ХХ ст.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, фінансовий фонд, українські видавничі спілки, українська література, національна мова.

Аналітичний літературно-критичний погляд кінця ХХ – початку ХХІ ст. не оминає творчий доробок подружжя відомих українських письменників Бориса Дмитровича Грінченка та Марії Миколаївни Грінченко (Марії Загір-